УДК 316.647.5

Афанасьєва Л. В.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ

Оскільки молодь у значній мірі буде визначати соціокультурні характеристики майбутнього українського соціуму, у статті автор розглядає етнічну толерантність у контексті ціннісно-емоційних установок молоді з метою прогнозування їхньої поведінки та вироблення механізмів формування толерантних відносин в одному з таких поліетнічних і полікультурних регіонів – Приазовському краї Запорізької області.

Ключові слова: *молодь, соціальне середовище, полікультурний регіон, етнічна толерантність, інтолерантність.*

Поскольку молодежь в значительной степени будет определять социокультурные характеристики будущего украинского социума, в статье автор рассматривает этническую толерантность в контексте ценностно-эмоциональных установок молодежи с целью прогнозирования их поведения и выработке механизмов формирования толерантных отношений в одном из таких полиэтнических и поликультурных регионов – Приазовском крае Запорожской области.

Ключевые слова: *молодежь, социальная среда, поликультурный регион, этническая толерантность, интолерантность.*

Since the youth to a great extent will be a determinant of socio-cultural characteristics of future Ukrainian socium, in the paper the author considers an ethnic toleration in the context of values and emotional sets of the youth with the aim to prognosticate their behaviour and develop mechanisms for formation of tolerant attitudes in one of the polyethnic and polycultural regions – Pryazovia Territory (near Azov Sea area) of Zaporizhzhia Region.

Key words: *youth, social environment, multicultural region, ethnic tolerance, intolerance.*

Постановка проблеми. Потреба у толерантності в сьогоднішньому суспільному бутті без усякого перебільшення вважається однією з ключових компетенцій сучасної людини, оскільки від готовності індивіда жити і конструктивно діяти в розмаїтому світі «інших «Я» залежить майбутнє як окремої людини, так і всього людства в цілому. Як показує історія цивілізації, у всі часи, а надто в часи значних соціально-культурних трансформацій, набувала актуальності проблема формування досвіду толерантної поведінки у всьому діапазоні суспільних комунікацій.

До найбільш проблемних аспектів у суспільних комунікативних практиках наукова думка традиційно відносить етнічні, національні та релігійні відмінності, за наявності яких така якість суспільної та індивідуальної свідомості, як «толерантність», що визначається с*учасною гуманітарною* наукою як практикування поваги і визнання рівності у всіх сферах життя, відмови від домінування і насилля, визнання багатовимірності людської культури, норм поведінки, відмови від зведення цієї різноманітності до однорідності або домінування якоїсь однієї точки зору, означає чи не єдиний вихід з різних критичних проблемно-конфліктних ситуацій міжособистісного і особистісного вибору. Суспільна практика лише підтверджує загострення подібних ситуацій тоді, коли вироблені на попередньому історичному етапі й усталені соціально-культурні стереотипи і норми поведінки не спрацьовують, а нові норми або стереотипи перебувають в процесі свого формування. Доводиться також констатувати, що чи не найгостріше трансформаційні соціальні зрушення відбиваються на молодому поколінні. Зазначене вище у тій чи іншій мірі стосується і українського соціуму, оскільки на території України існує ряд полікультурних регіонів, де століттями проживають представники різних етнічних і культурних груп. Такими регіонами, зокрема, є Бессарабія, Закарпаття, Приазов'я, Крим.

Метою статті є висвітлення проблеми формування етнічної толерантності в контексті ціннісно-емоційних установок молоді з метою

прогнозування їх поведінки та вироблення механізмів формування толерантних відносин у одному з таких поліетнічних і полікультурних регіонів – Приазовському краї Запорізької області.

Аналіз досліджень та публікацій. Наукові опрацювання обраної нами до розгляду проблеми ґрунтуються на концептуальних дослідженнях таких зарубіжних і вітчизняних соціальних філософів і соціологів як А. Асмолов, К.-О. Апель, О. Балакірєва, В. Бех, Ю. Бромлей, Є. Головаха, Л. Дробижева, В. Євтух, А. Здравовислов, Н. Ковалісько, В. Лекторський, Н. Паніна, Л. Скворцов, Б. Слющинскій, Л. Сокурянска, Л. Хижняк, Ю. Хабермас, О. Хеффе, М. Шульга, А. Шипилов, та інших.

Виклад основного матеріалу. Аналіз результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців засвідчує, що поширення кризових явищ у різних сферах життя глобалізованого світу сьогодні глибоко пов'язане з проблемами трансформації соціокультурних цінностей. Необхідність пошуку гуманних шляхів запобігання загостренням і практичного подолання виникаючих на різних континентах міжетнічних протистоянь, незалежно від причин їх походження, дає всі підстави розглядати толерантність як одну з базових комунікативних якостей людини соціальної – тобто, якості, що власне уможливлює людську комунікацію в різних її модифікаціях, зумовлених певними особливостями соціокультурних чинників і засад у різних комунікативних площинах суспільного життя. Так, у політиці толерантність виступає невід'ємним елементом і показником рівня демократії, в ділових стосунках – готовністю до конструктивного діалогу, в міжнародних зносинах – повагою прав, звичаїв, способу життя інших громад, в освіті – оволодінням діалоговими формами навчання, полікультурним вихованням дітей і молоді у світлі традиційно-гуманістичних вимог і новітніх інформаційно-технологічних умов у освітянській галузі, в повсякденному житті поліетнічної спільноти – запорукою міцних добросусідських стосунків людей, що належать до різних культур і прагматичною спонукою до подолання мовних бар'єрів тощо. В цьому контексті слід зазначити, що сучасні регіональні соціологічні дослідження проблеми етнічної і соціокультурної толерантності є важливим засобом сприяння процесам цілеспрямованого й планомірного формування і розвитку світогляду і переконань, що ґрунтуються на визнанні багатоманітності культур і сприйнятті життєво важливих парадигм буття і культурних смислів.

Водночас з тим, дослідники зазначають, що процеси формування поліетнічних спільнот на засадах соціокультурної толерантності на пострадянських теренах, значною мірою ускладнюється або ж надовго гальмуються міжетнічними суперечностями і соціальною дезорієнтацією людей в умовах ціннісно-нормативної невизначеності та деморалізованості значної частини населення новоутворених держав [8].

Новітні дослідження змушують нас констатувати, що, на превеликий жаль, сьогодні Україну вже не можна назвати державою з високим рівнем толерантності, на чому на офіційному рівні акцентували увагу ініціатори парламентських слухань із зазначеної проблеми [7]. Вчені також констатують стрімке падіння рівня терпимості в суспільстві, що відбувається на тлі зростання кількості ксенофобських проявів. Об'єктивно цим тенденціям у значній мірі сприяють болісні процеси змін у соціальному статусі значної частини населення, стрімким майновим розшаруванням у суспільстві, що традиційно супроводжуються радикальними настроями в маргінальних прошарках суспільства та популістськими гаслами радикалів від політикуму, коли видимість відстоювання певних суспільних та індивідуальних цінностей супроводжується попранням не менш важливих цінностей.

Особливої гостроти проблема набуває в тих суспільних прошарках, які з об'єктивних причин є найбільш вразливими для подібного роду деструктивних впливів. До категорії, на яку повною мірою розповсюджуються вказані вище ризики, дослідники проблеми одностайно відносять молодь. На думку фахівців Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, значними чинниками зростання інтолерантності в нашій країні стає збільшення потоку мігрантів та іноземних студентів, значне розшарування суспільства на багатих і бідних, безперервні виборчі баталії [4]. За даними МВС України в результаті нетерпимості на національному ґрунті зростає кількість злочинів, учинених щодо іноземців. Зокрема, 2011-го року в різних інцидентах постраждало 2805 громадян (це приблизно на чверть більше, ніж у позаминулому році), з них загинуло 83 особи. Слабкість юридично-законодавчого поля лише ускладнює, за свідченнями правозахисників, стан проблеми, оскільки більшість злочинів на ґрунті расової ненависті кваліфікується, зазвичай, як побутове хуліганство і справжні масштаби проблеми фактично замовчуються [10].

Згідно з даними Інституту соціології Національної Академії Наук України рівень толерантності в Україну в період з 1994 до 2010 рр. за ставленням до росіян знизився з 80 % до 45 %, до євреїв – в 3 рази (з 33 % до 11%), кримських татар – в 2 рази (з 9 % до 4 %), до ромів – у 5 разів (з 11 % до 2 %). За даними громадських організацій кількість лише зафіксованих проявів ксенофобії збільшується. Так, за підсумками 2009 р. таких випадків зафіксовано не менше 35-40, в 2010 – 70, а в 2011 році – близько 100 [7]. Не є секретом, що переважна частина подібних правопорушень відбувається за активної участі молоді. В цьому контексті не зайвим буде нагадати про субстантивний характер ціннісних чинників соціальної толерантності щодо релігійної, етнічної, мовної та інших її видів.

Виходячи з того, що для кожної епохи розвитку конкретного суспільства, як і для кожної вікової

страти цього суспільства є властивою своя «мозаїка цінностей», та враховуючи те, що молоддю в нашій країні законодавчо вважаються ті, кому 14-35 років (таким чином до категорії молоді в Україні на сьогодні віднесено 14 548 тис. або майже третина населення – 31,9 % [5]), зазначений ракурс проблеми, на нашу думку, достатньо переконливо засвідчує нагальну потребу дослідження процесів становлення національної ідентичності в молодіжному середовищі в контексті проблеми толерації етнічних відмінностей в українському суспільстві.

Слід зазначити, що на всеукраїнському рівні проблематика міжетнічної толерантності в молодіжному середовищі сьогодні достатньо серйозно опрацьовується кількома державними інституціями, дані чиїх досліджень наведені нами вище. Важливими з практичної та наукової точок зору є дослідження, що проведені останнім часом Інститутом соціології Національної академії наук України, Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка.

Однак, якщо на всеукраїнському рівні вивчення даної проблеми проводиться систематично (вивчення носить моніторинговий і комплексний характер), то регіональні дослідження в місцях найбільш компактного проживання багатьох етносів відбуваються лише епізодично, їх результати мало відомі широкій науковій громадськості, попри те, що регіональний фактор відіграє чи не вирішальну роль не лише у формуванні національної ідентичності, а й у формуванні етнічної толерантності українських громадян. Водночас з тим, практичні дані досліджень свідчать, що відмінності у відносинах між національностями наразі чітко ранжуються по осі «Схід – Південь – Центр – Захід». Приміром, жителі Сходу країни демонструють більш високу толерантність щодо представників усіх етнічних груп. У той же час, Захід, і, особливо, Центр країни, схильні зберігати досить велику дистанцію з іншими етносами, крім українців [9]. Власне ця обставина і спонукала нас до деталізації загальноукраїнських тенденцій, якою, на нашу думку, може вважатись дослідження з виявлення рівня толерантності молоді одного зі східних регіонів України – Запорізького Приазов'я.

Упродовж багатьох століть Запорізьке Приазов'я є територією, на якій з глибокої давнини відбувалися масштабні події, пов'язані з історією багатьох народів. Зазначимо, що представниками багатьох етносів, що цю територію омешкували, разом з тим, були прихильники різних релігійних конфесій, які визначаються в науковому обізі як етноконфесійні групи. Відтак, характерною ознакою Запорізького Приазов'я можна вважати постійне ускладнення не лише етнічної, а й етноконфесійної палітри. Одночасно з формуванням етнічного складу населення краю, відбувалися інтеграційні міжетнічні процеси, основним наслідком яких було зближення багатьох народів [13]. Результати проведених у регіоні за час незалежності України досліджень, загалом, дозволяють стверджувати, що населення краю у своїй переважній більшості сьогодні не бачить альтернатив цій позитивній тенденції і налаштоване підтримувати різноманітні заходи для усунення штучних перепон до взаємопорозуміння. Загалом, історико-культурні умови та етнонаціональний склад регіону утворили специфічне соціокультурне середовище, яке упродовж кількох століть демонструє безконфліктний інтегративний тип розвитку міжнаціональної взаємодії. За тривалий час спільного проживання різних етносів у регіоні значною мірою нівелювались деструктивні чинники настороженості до іншої, «чужої» культури, що знайшло відображення переважно в дружелюбно-толерантному ставленні та взаємоповазі носіїв етнічних культур (Сьогодні на території Запорізької області зареєстровано понад 60 національно-культурних товариств.)

Унікальним містом області, де більше 220-ти років гармонійно співіснують етнічні та національні спільноти, є місто Мелітополь, 158 000 мешканців якого є представниками 93 етнічних і національних груп. За підтримки місцевої влади в місті та районі функціонують 23 національно-культурні товариства, що об'єднані в Асоціацію. Неспроста за ініціативи Центру розвитку «Демократія через культуру» з 2008 року місто Мелітополь презентує Україну в пілотажному проекті Ради Європи «Інтеркультурні міста» [1]. Важливим фактором, що посприяв набуттю Мелітополем статусу інтеркультурного міста є притаманна йому специфіка міського середовища, яке формує достатньо чіткі очікування щодо поведінки особистості і характеризується значною прозорістю та залежністю від зовнішніх факторів. Дані наших попередніх досліджень дозволяють нам стверджувати, що щільність соціальних зв'язків у місті породжує значну зацікавленість у жителів долями один одного, тобто, за необхідності дозволяє розраховувати на загальноміську підтримку ініціатив з вирішення соціальних проблем. Власне й сама соціальна взаємодія в такому місті здійснюється особливим чином, переважно на засадах самоорганізації та щільних соціальних зв'язків, якими пронизані всі сфери міського господарювання і побуту. Важливим фактором у формуванні толерантності соціального середовища міста виступає громадська думка його жителів, що ґрунтується переважно на традиційних уявленнях і цінностях [2; 3].

Досліджуючи значення соціокультурного середовища Мелітополя як інтеркультурного міста у формуванні етнічної толерантності, ми виходили з розуміння того, що будь-які позитивні впливи в соціумі уможливлюються лише за умови функціонування в ньому міжособистісного простору певної якості, в якому кожна, а особливо – молода людина може відчувати себе стабільно в плані самореалізації та емоційно затишно. Пролити світло на це запитання ми спробували за допомогою виявлення особливостей в ієрархії колективної ідентичності, властивої представникам молодого

покоління в місті Мелітополь на тлі загальноміських і загальновікових ціннісних показників. Оскільки Мелітополь є молодіжним та студентським містом (у Мелітополі на 1000 мешканців студентів більше, ніж в обласному центрі, зокрема, в Мелітополі учнів I-II рівня акредитації 17,1 осіб, у Запоріжжі – 6,6, III-IV рівня акредитації – 25,5 студентів, і 11,6 відповідно), то з метою виявлення рівня толерантності в середовищі міської молоді лабораторією соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького як структурного підрозділу Всеукраїнської соціологічної служби було проведено соціологічне дослідження «Роль полікультурного середовища у формуванні міжетнічної толерантності молоді міста Мелітополя». В якості об'єктів спостереження виступала молодь міста віком від 14 до 35 років.

Зважаючи на те, що ключовим питанням досліджень взаємодії в соціумі є проблема довіри до людей, перш ніж перейти до з'ясування етнокультурних характеристик, нами пропонувалось респондентам відповісти на наступне запитання: «Як Ви вважаєте, чи можна довіряти людям?». У результаті обробки даних було виявлено, що настрої щодо довіри до людей у молоді значно відрізняються в настроїв старшого покоління, про що наочно демонструє наступна динаміка: у респондентів 14-17 років рівень недовіри становить 45,6 %, 18-25 років – 30,4 %, 26-35 років – 18,3 %.

Було виявлено також, що відмінною є й ситуація щодо рівня толерантності, яку продукують самі представники різних етнічних груп. У ході дослідження, по-перше, було виявлено, що певну відстороненість у ставленні до інших етнічних спільнот демонструють представники тих етносів, що намагаються максимально виділити власну етнокультуру на тлі інших (албанці, азербайджанці, чехи). Респондентам, які вказали на негативне ставлення до представників тих чи інших етнічних спільнот було запропоновано відповісти на питання: «На основі чого у Вас склалося таке негативне ставлення до людей інших національностей?». Достатньо великий відсоток опитаних – 8,6 % молодих людей, зазначили, що вони відчули недружнє ставлення на власнім досвіді. З числа опитаних 5,2 % (в основному молоді албанці, вірмени, караїми, поляки, євреї, болгари, українці і росіяни) вказали, що зустрічаються з таким явищем постійно, 4,0 % – у державних установах, 6,7 % – у колективі, де вони навчаються, 8,0 % – у колі ровесників, 12,0 % – при випадкових контактах на вулиці, в громадському транспорті, дворі тощо. У 12,2 % респондентів негативне ставлення до інших етнічних груп склалося на основі інформації, яку вони отримали від знайомих і друзів.

Особливо зазначимо, що найвищий показник недружнього ставлення серед опитаних – 28,7 %, демонструють ті респонденти, що спираються в оцінках не на власний досвід, а на повідомлення у засобах масової інформації (інтернет-ресурсів, соціальних мереж, газет, журналів, телебачення та ін.) У результаті аналізу соціологічної інформації було встановлено, що серед тих молодих людей, які вже вступили в стан дорослого життя, мають певну економічну незалежність, створюють власні сім'ї, мають особисту самостійність, тобто здатні приймати рішення, менший відсоток схильних до впливу ЗМІ (26-30 років – 21,2 %, 31-35 – 11,4 %) порівняно з неповнолітньою молоддю у віці від 14 до 17 років, де цей показник вищий і становить 39,7 %. Щодо виявлення рівня задоволеності взаєминами з представниками інших національностей респондентам було запропоновано відповісти на запитання «Чи задоволені Ви тим, як складаються Ваші стосунки з іншими народами, які проживають поруч із Вами?» Відповіді на це питання свідчать про те, що майже всі респонденти (94, 6 %) більшою мірою задоволені міжетнічними відносинами в регіоні. При цьому, 84,5 % опитаних вказали, що їхніми друзями є представники різних національностей, а етнічна самоідентифікація для них не має великого значення. Незважаючи на статистично незначний відсоток (3,4 %) випадків демонстрації відвертої ксенофобії серед опитаних неповнолітніх, немає жодних підстав вважати такий показник задовільним з огляду на можливість поширення такої тенденції у молодіжних колах за сприятливих для цього обставин.

Висновки. В цілому результати наших досліджень свідчать про те, що рівень етнокультурної толерантності серед молоді регіону, в якому історично протягом століть проживають представники різних етносів, конфесій і культур, і які від покоління до покоління формували дружні взаємовигідні стосунки можна визначити як середній. І тому важливою залишається проблема виховання толерантності в молодіжному середовищі щодо формування ефективних толерантних відносин, яка вимагає системної, послідовної роботи всіх соціальних інститутів суспільства, в тому числі і органів місцевої влади та міської громадськості, що на практиці має означає перехід зі шляху від простого пасивного співіснування етносів до етапу активних взаємин, кооперації і взаємодії у всіх сферах соціального життя регіону.

Напрошується ще один, дуже важливий, на нашу думку, висновок. Оскільки молодь це та соціально-демографічна група, яка знаходиться в процесі постійного навчання, то саме освітні установи, як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті [6], повинні формувати особистість, не байдужу до національних інтересів, націлену на пріоритети сучасної світоглядної культури, на здатність до оволодіння багатствами світової культури, до цілеспрямованого самовиховання толерантності. Можна констатувати, що в сучасних умовах розвитку українського суспільства формування толерантних відносин у молодіжному середовищі стає стратегічним завданням, адже переважно молодіжні групи є значною мірою полікультурними, і саме толерантність як якість особистості може

допомогти в запобіганні конфліктів між молодими людьми та в досягненні взаєморозуміння в суспільстві [12]. Більше того, в тій мірі, в якій ті чи інші інтереси, погляди, цінності переважатимуть у молодіжному середовищі, залежить подальший соціально-економічний, політичний і культурний розвиток суспільства і держави в цілому. Саме тому, на нашу думку, створення безпечного соціокультурного середовища для молоді передбачає необхідність сприяння формуванню толерантних відносин як моделі способу життя XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дослідження особливостей географічних та етнокультурних чинників народів Східної Таврії у національному розвитку України Державного фонду фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України / [Л. В. Афанасьєва, І. В. Букрєєва, Л. Ф. Глинска, А. В. Орлов] // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ. – Мелітополь, 2007. – 123 с.
2. Роль поликультурной среды в формировании межэтнической толерантности молодежи города Мелитополя. Проект Запорожского областного благотворительного фонда «Цветок жизни» / [Л. В. Афанасьєва, И. В. Букреева, Л. Ф. Глинская, А. В. Орлов] // Лаборатория социологических исследований МГПУ. – Мелитополь, 2011. – 67 с.
3. Афанасьєва Л. В. Толерантність в поліетнічному просторі Східної Таврії: поколінський підхід / Л. В. Афанасьєва, Л. Ф. Глинська // Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Мелітополь, 2008. – С. 80–82.
4. Иностранные студенты хлынули в Украину [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://infoline.sumy.ua/news.php?country=1&article=79 (дата обращения: 28.04.2012).
5. Населення України 2010 рік: демографічний збірник / Відповідальна за випуск Г. М. Тимошенко. К. : Державна служба статистики України, 2011. – 442 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.upk.org.ua/load/zakonodatelnye_akty/nacionalna_doktrina_rozvitku_osviti_nacionalnaja_doktrina_razvitija_obrazovanija_skachat/6-1-0-104 (дата обращения: 15.05.2012).
7. Парламентские слушания на тему: «Этнонациональная политика: свершения и перспективы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.edinaya-odessa.org/st/39089-gosudarstvennaya-etnonacionalnaya-politika-ukrainy-ot-plavilnogo-kotla-do-kulturnoy-mozaiki.html (дата обращения: 4.04.2012).
8. Панина Н. В. Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании / Н. В. Панина // Социологический журнал. – 2006. – № ¾. – С. 102–126.
9. Паніна Н. В. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні / Н. В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005/4. – С. 26–46.
10. Рідна Україна. Світоглядний портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ridna.ua/ (дата обращения: 10.05.2012).
11. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї / Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 548 с.
12. Толерантність як шлях до Європи / Видання здійснено громадською організацією «Вінницький регіональний центр інформації «Креатив» за підтримки фонду «Відродження», 2009.
13. Афанасьєва Л. В. Етнокультурний ландшафт Північного Приазов'я : [монографія / за заг. ред. Л. В. Афанасьєвої, М. В. Крилова]. – Запоріжжя : Обласна державна адміністрація; Мелітополь : МДПУ; Сімферополь : Таврія, 2004. – 276 с.

Рецензенти: Хижняк Л. М., д.соц.н., професор;
Онищук В. М., д.соц.н., професор.

© Афанасьєва Л. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 23.09.2012 р.

АФАНАСЬЄВА Людмила Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького.

Коло наукових інтересів: проблеми ксенофобии, толерантність у міжетнічних відносинах.